

Den gamle Landsby.

Af Højskoleforstander *Povl Hansens* Foredrag ved Historisk Samfunds Møde i Høng d. 7. Juli 1912.

Det er jo først langt frem i Tiden efter Menneskers Indvandring her i Danmark, at der bliver Tale om Landsbyer. Den første Befolkning vandrede ind i Landet langs med Kysterne, ved Fjorde og Vige og langs de store Aaer, hvor vi jo endnu kan finde dens Efterladenskaber i de saakaldte Køkkenmøddinger. Det raadende herinde var den Gang Naturen og Dyrene. I de store Skove, som den Gang dækkede Landet, fandtes et Dyreliv, som vi nu slet ikke kender: Elsdyret og Rensdyret, Uroksen, hvis Horn og Skelet vi endnu enkeltvis kan finde i vore Moser, Bjørnen og Ulven og Bæveren, der byggede sin kunstfærdige Bygning ved de mange Aaer. Og i de mange Søer, den Gang langt flere end nu, Svaner og andre Svømmefugle i talløs Mængde, medens Kongeørnen svævede højt i Luften over det hele.

Der var ikke den Gang Tale om dansk Rige eller dansk Samfund. Det er først langt senere, at Befolkningen samler sig og bygger egentlige Byer. Og efter at dette er sket, gaar der en Ulykke hen

over Landet, som saa at sige raserer store Dele deraf. Det er Venderne, der gør deres frygtelige Røvertog gennem Landet. Mangfoldige Byer brændes af og forsvinder ganske. Af andre bliver der kun nogle faa Rester tilbage. Befolkningen enten dræbtes eller førtes bort som Fanger. Man regner, at en Trediedel af Danmark den Gang blev lagt øde.

Men saa kommer som en stor Opgangsperiode: Valdemarstiden. Og det er den Tid, der nu kommer, jeg vil fortælle om. Da Valdemarerne og deres Mænd havde fordrevet Venderne, kunde man tage fat paany. Mange Steder maatte man begynde forfra paa at bygge en ny Landsby, hvor den gamle havde staaet; andre Steder var der Rester tilbage af det gamle at bygge videre paa. Og saaledes fremstaar da i den følgende Periode de mange store Landsbyer hen over Landet. Og disse Byer antager en Form, som er enestaaende i Verden. Formen er den firlængede Gaard.

Vi finder den ikke anden Steds. Saa snart vi kommer ned i Slesvig, hvor det egentlig tyske begynder, saa har vi kun én Længe, hvor Mennesker bor i den ene Ende og Dyrene i den anden. Og gaar vi til Norge og til Sverig, ind over den gamle danske Grænse, saa finder vi ikke de fire Længer, men vi finder en hel Del Bygninger, der ligger spredt omkring, tilfældigt eller efter Jordsmonnets Beskaffenhed.

Hvad er nu Grundtanken i denne Form af en dansk Landsby?

Det er den, Engelskmanden udtrykker med det kendte Ord: Mit Hjem er min Fæstning. Den gamle danske Bondegaard er en tredobbelt Fæstning. Gaar-

den selv er bygget saaledes, at alle Vinduer og Døre vender indefter mod den lukkede Gaard. Der er slet ingen Vinduer, endsige Døre i Udsiderne. De smalle Stuer behøver kun Vinduer til den ene Side. Foruden de smaa Vinduer indefter Gaarden — i den første Tid er det kun Skodder, senere smaa Ruder, først af Horn, tilsidst af Glas — er der Gangdøren ind i Stuelængen. Men den er ikke helt let at passere. Den er for det første meget lav, saa man maa dukke Hovedet ganske forsvarligt for at slippe igennem, og saa er der et højt Dørtræ, en halv Alen indtil 3 Kvarter. Og naar man paa en Gang skal bøje Hovedet og løfte Benene de 3 Kvarter, forstaar man, at det er ingen god Angrebsstilling imod Husets Beboere. Man var ganske godt indrettet derinde for at modtage en fjendtlig Angriber.

Men saa er Gaarden selv en Fæstning. Der fører kun to Porte ud gennem den sammenbyggede firlængede Gaard: Gadeporden ud til den aabne Gade i Byen og Tofteporten, der fører ud til den lille Toft paa nogle faa Skæpper Land bagved Gaarden.

Og om Aftenen lukker Bonden sine Porte. Træslaaen skydes for Porten og ligesaa for Gangdøren. Saa bor han lunt og trygt derinde bag det dobbelte Lukke.

Den gamle Landsby er i Reglen bygget til en bestemt Tid og efter en bestemt Plan. Det er, som nævnt, efter Vendernes Fordrivelse. Og Stedet for Landsbyen er valgt med stor Forsynlighed. Der er én Betingelse over alle andre: rigeligt Vand. Man valgte Stedet, hvor Vandet tilbød sig rigeligt af sig selv, som Tilfældet var ved de mange Kilder, der

den Gang var langt rigere end nu. Man kendte den Gang ikke til Brønde, hverken gravede eller borede. Man maatte søge til de aabne Kildevæld. Men fordi disse Kilder var en særegen Livsbetingelse for Menneskene, og fordi de rent umiddelbart ved deres rindende Fremspring op af Jorden frembød sig som et helt Under, blev de af Menneskene betragtede med stor Ærefrygt. Og deraf kommer naturligt Sagnene og Folketroen om de hellige Kilder.

Stedet, hvor disse Kilder fandtes, blev til et helligt Sted; ofte blev der et Offersted for Folkets Gudsdyrkelse; senere valfartede man til disse Kilder for at finde Lægedom mod alskens Sot og Sygdomme. Deraf kommer ogsaa Udtrykket „levende Vand“. Det rislende i Modsætning til det stillestaaende.

Kilden midt i Byen blev da den store Vandbeholder for alle. Hvis den ikke var tilgængelig nok i og for sig, saa gravede man omkring den en stor Vandbeholder, det senere saakaldte Gadekær. Det er langt senere hen i Tiden, at de enkelte Gaarde i Byen tænkte paa at grave Brønde.

Vandbeholderen var altsaa det første. Det andet var „Bysens Træ“. Det blev plantet ved Byens Vand-samling, i den tidligste Tid en Ask, senere Linden. Jeg har ikke faaet oplyst, hvorfor Linden valgtes, da Fyrren eller Bøgen var langt almindeligere i Landet.

Men „Bysens Træ“ er Billedet paa Samfundet. Som hver Gren og Kvist og hvert et Blad paa Træet drager Næring fra Stammen, saaledes bestaar den enkelte kun ved Samlivet med det hele Samfund og er afhængig af dette. Man skal huske,

at den Gang var de enkelte langt mere fælles om og afhængige af det hele end nu.

Bysens Træ spillede en stor Rolle. Man kan se det af Folkeviserne, der stammer fra den Tid. Vore Folkeviser har den Ejendommelighed, at de Modsætning til andre Folks altid fortæller en historisk Begivenhed. Men saa er der et Omkvæd, som angiver Visens Grundstemning. Og her kender vi: „Mens Linden mon løves“, eller: „Under Linden der skal du mig bie“.

Omkring Gadedammen og Bysens Træ var der en stor aaben Plads, Bypladsen, fælles for alle, ofte paa en halv Snes Tdr. Ld., i enkelte Byer, t. Eks. Tune paa Sjælland, paa op imod 30 Tdr. Ld.

Omkring denne aabne Plads byggedes da Byens Gaarde i en Kreds, saaledes at de dannede en ligesidet eller aîlang Firkant. Man kan endnu finde Byer, hvor denne Form tydeligt kan genkendes, skønt en Del af Gaardene og de enkelte Sider i Rækken helt er forsvundne. Det er saaledes Tilfældet med Kvarmløse Øst for Holbæk.

I den ene Side af Firkanten, gerne i den østre, ligger Kirken og Kirkegaarden.

Hver Gaard havde, som nævnt, sin egen lille Toft bagved. Disse Tofter dannede altsaa en Rundkreds omkring Byen, og omkring dem ud mod den egentlige Bymark var der rejst store Stendiger eller Jordvolde. Og disse Volde, der dannede en sammenhængende Ring omkring Byen, var altsaa foruden den lukkede Gaard og det lukkede Stuehus en tredie Fæstning omkring Bondens Hjem.

Udenfor Tofterne laa altsaa den egentlige Bymark. Den strakte sig saa langt, som man havde Brug for Jorden. Der var jo nok at tage af. Hver

Gaard dannede gerne en Plov, som man kaldte **det**, altsaa hvad der kunde drives med én Plov. Man brød sig ikke om mere Jord, end hvad der var tilstrækkeligt til Føden.

Udenfor Bymarken laa saa Ødemarken, **Urskoven** eller **Almindingen**. Her huserede de vilde Dyr. Og hvad der var værre, her i Ellekrattet boede ogsaa de onde Væsener og Aander, i hvis Vold det var farligt at komme. Man vovede sig derfor ikke gerne ud i Ødemarken. Naar Vinteren kom, eller naar man ikke længere havde Brug for Hestene, blev de drevet herud. Og de maatte da bjerge sig Vinteren igennem, som de kunde. De maatte ogsaa slaas med og væрге sig imod Ulvene. Det er kun halvandet Hundrede Aar siden, de sidste Ulve forsvandt i Jylland. Hestene værgede sig imod Ulvene paa den Maade, at de dannede Kreds med Bagbenene udefter. De sørgede da for at faa Følene ind i Kredsen, hvor de var dækkede. Kvæget derimod sluttede Kreds med Hornene udefter. I rigtig strænge Vintre kunde man se de stakkels Dyr søge hjem til Bondens Gaard; Hestene bankede paa Porten og blev da lukket ind. Men saa maatte man ofte rive det sidst lagte Halmtag af Husene for at holde Liv i Dyrene. Ved Foraarstide maatte Karlene ofte hjælpe Hestene med at rejse sig om Morgenen i Stalden.

Men i Bymarken drev man Jorden i Fællesskab. Ikke saaledes, at man havde det hele fælles og delte Udbyttet ligeligt. Nej, man delte først Marken omkring Byen i forskellige Stykker, ofte indtil en halv Snes eller mere, efter deres Beskaaffenhed: et Mosestykke, en Sandbanke, et Engdrag, et Lerstykke osv. Og naar Jorden paa den

Maade var delt, blev der af hvert Stykke udmaalt et lige stort Areal til hver Gaard i Byen.

Hver maatte saa dyrke sit af de mange Smaastykker Jord paa Bymarken; men det maatte ske til samme Tid. Paa Bystævnet under Træet vedtog man, naar Arbejdet skulde begynde. Ved Foraars-tide skulde man samtidig begynde Pløjningen og senere Saaningen. Pløjningen foregik med den gamle Hjulplov. Her paa Sjælland havde man gerne 8 Heste for Ploven. En „Plovkøring“, en liden Dreng, ledede da det første Par Heste. Paa Fyn hjalp man sig med 6 Heste, og Jyderne, der altid har haft de bedste Heste, kunde køre Ploven med 4. Den sjællandske Hest maalte paa den Tid, efter en Undersøgelse, som jeg har set foretaget paa Gjorslev Gods i Stevns, kun 8 Kvarter. Og saa var de jo gerne radmagre. Siden blev den sjællandske Hest forbedret, særlig ved det saakaldte Frederiksborg-Stod.

Oprindeligt dyrkede man Marken paa den Maade, at man saaede samme Slags Sæd i den samme Mark, indtil den blev træt. Saa lod man den ligge vildt en Del Aar. Det var Munkene fra Frankrig, der kom herind og lærte vore Fædre 3-Vangs Driften. Det vil sige, man skiftede saaledes: et Aar Rug, næste Aar Byg, tredie Aar Hvile. Dette 3-Vangs Brug var almindeligt gennem 500 Aar i Danmark.

Livet i disse gamle Landsbyer var i høj Grad selskabeligt og livligt. Om Morgenen, naar alle Porte lukkedes op, kom fra de enkelte Gaarde Køerne ud til Gadekæret for at drikke, medens Karlene ligedan red Hestene til Vands. Ofte holdt Pigerne Stovask ved Gadekæret og søgte da at

skræmme Hestene for at faa Karlene til at dumpe af ude i Kæret. Mange livlige Scener blev her udspillet.

Hver Søndag Eftermiddag Kl. 3 samles Bønderne ved Stenene under Træet — hver Gaard havde sin Sten med sit Bomærke — for at bestemme Arbejdet for den kommende Uge. Her holdes ogsaa de store Stævner til forskellige Tider i Aaret, hvor man afgør Byens forskellige Sager og afsiger Dommen over dem, der har forset sig mod Byens Vedtægt.

De almindeligste Synder var gerne, at man ved Nattetide havde listet nogle Neg over fra sin Nabos Jordstykke, eller at man havde pløjet sin Nabo for nær ved efterhaanden og ved Lejlighed at flytte Skelstenen lidt. Det kunde dog klares med en Tønde Øl, selv for større Forseelser; og naar man havde spenderet Øllet, maatte man nok frabede sig Tyvenavnet, og den, der brugte det, maatte da selv bøde med Øllet.

Ja, under Byens Lind er der foregaaet mange livlige Scener. Her samles ved Sommeraftenstide Byens Ungdom. „Under den Lind, der skal du mig bie“, giver jo Forestilling om mangt et Stævne-møde. Paa visse Tider af Aaret foregaar her de store Fester. Ved Valborgs-Tiden — den 11.—12. Maj*) — redes Sommer i By. De unge Karle red ud i Ødemarken og pyntede sig selv og Hestene med Sommerens første Løv, og som en vandrende Skov red de ind i Byen. Det kaldtes at maje sig ud — det var jo Maj. Udtrykket har jo nu faaet en nedsættende Betydning.

*) efter vor nuværende Tidsregning.

Saa holdtes Majfesten ved Træet. De unge Piger var pyntede med Aarets første Blomster. Og her holdtes da den herligste Fest med Leg og Sang og Dans.

I den gamle Landsby var man fælles om Sorgen og fælles om Glæden.

Det var stor Synd, at Herremændene senere brød ind og forstyrrede dette frie Landsbyliv ved at nedlægge hele Landsbyer og gøre de øvrige til Hovbønder under Herregaardene. Dette Tidsafsnit er en ny, mørk Periode i vor Historie, som jeg her maa forbigaa. Det er Enevældens Storbedrift, at det dagedes igen i 1788, da Stavnsbaandet løstes, og Bonden igen blev fri.

Den Tid, der nu kom, har ikke et Fællesliv at fremvise som de Tider, jeg her har fortalt om. Den er meget mere et Enkeltmandsliv, hvor der gives langt mere Plads for den enkelte Personlighed. Lad os da haabe, at vi maa kunne magte de Krav, der under denne Samfundsform stilles til os og de Slægter, der kommer, at Folket og Landet maa bæres ind i en lykkelig Fremtid.
